

A magyar nyelv a tudományban.
A terminológia helye, szerepe
és feladatai

Fóris Ágota

MTA Magyar Nyelv a Tudományban Elnöki Bizottság

Budapest, 2017. október 9.

Az előadás célja

- Bemutatni, hogy
 - mivel foglalkozik a terminológia (elméleti és gyakorlati kérdések),
 - mit csinálnak mások a világban,
 - mik a teendőink Magyarországon?

I. A szaknyelvkutatás vizsgálati módszerei

- A szaknyelvkutatásnak vannak elfogadott vizsgálati módszerei, amelyek legfontosabb jellemzője, hogy
 - kontrasztív, összehasonlító eljárásokon alapulnak,
 - általában a köznyelv és a vizsgált nyelvváltozat-típus jellemzőit vetik össze.
 - Ezekben a módszerekben a köznyelv tölti be az etalon szerepét.
-

I. A szókincstől a szövegekig

- Korábban a társadalmi nyelvváltozatokat főként a *szókincsbeli* eltérések alapján osztályozták.
 - Később nem csak a köznyelvet, hanem a szaknyelveket is vizsgálni kezdték *mondattani, szövegtani, pragmatikai* oldalról.
 - *A szaknyelvek a köznyelvtől nem pusztán szókincsükben különböznek, hanem számos egyéb jellegzetességükben is.*
 - A szakszövegeket nem, vagy nem csak a lexikai állományuk teszi szakszöveggé, hanem céljuk, és bizonyos, a köznyelvi szövegektől eltérő statisztikai jellemzők, mint például egyes grammatikai szerkezetek, mondatszerkezetek nagyobb előfordulási gyakorisága, amely nyelvenként és műfajonként is eltérhet egymástól.
-

I. Szakszövegek elemzése

- A szaknyelvi vizsgálatok hangsúlya a lexika szintjéről áttevődött a mondatok és a szövegek szintjére, valamint előtérbe került a szakszövegek pragmatikai szempontú elemzése. > Mégis kevés információnk van a szakszövegek jellegzetességeiről.
 - A pragmatikai szemléletű szövegtipológia elterjedése.
 - A szakszövegek jellemzőit nem lehet „általában” leírni, hanem ennél pontosabban, árnyaltabban, tárgykörökre és műfajokra bontottan célszerű tanulmányozni őket.
 - A szövegek műfaji jellemzői nem társadalmi meghatározottságúak elsődlegesen, hanem kommunikatív-műfaji sajátosságokat mutatnak.
-

I. Terminológiai vizsgálatok

- A terminológiai vizsgálatok a *szakszókinccsel* foglalkoznak.
 - Az onomasziológiai megközelítésű terminológiai vizsgálatok nem a nyelvváltozatot használó társadalmi csoport jellemzői alapján közelítenek a szaknyelvekhez, hanem a fogalmak rendszerének jellemzői alapján.
 - Kiindulásuk kommunikációs alapú, a nyelvet mint kommunikációs rendszert tekintik, amelynek feladata a fogalmakban absztrahált ismeretek közvetítése.
 - Ezért a *fogalmat*, valamint a fogalom és a jelölő viszonyát, a *jelentést* állítják a középpontba (Fóris 2010).
-

I. A terminológia irányzatai (1)

- Wüsteri irányzat (hagyományos, előíró) – jellemzők: monoszémia (a poliszémia hiánya), fogalomalapúság, szinonimamentesség, maximális rövidség, kontextusfüggetlenség
- Tudományfilozófiai alapok: Prágai iskola, Bécsi Iskola, Moszkvai iskola (1930-as évektől kb. az 1990-es évekig); a nyelv kommunikációs funkciója; pozitívizmus, empíria, logikai-matematikai alapok

I. A terminológia irányzatai (2)

- Kognitív terminustan, szociokognitív terminológia
 - Rita Temmerman, Teresa Cabré, Pamela Faber (az 1990-es évektől)
- Alapja: kognitív tudományok, pszichológia, mesterséges intelligencia kutatás.
 - Az emberek kategóriákat alakítanak ki az elméjükben és azok alapján kommunikálnak.
 - Sok kategóriának prototipikus struktúrája van, ezért nem egyszerű őket logikai vagy ontológiai szerkezetben kategorizálni.
 - A világról való ismereteink folyamatosan fejlődnek, így a kategóriák és a terminusok is változhatnak.
 - A terminológiai forrásoknak dinamikusaknak kell lenniük (pl. EcoLexicon).

I. A terminológia irányzatai (3)

- Ontoterminológia (ontológiai alapú terminológia)
– Christophe Roche (2000-es évektől)
 - Fogalomalapú, formális nyelven
 - Ontológia építése („dupla” szemantikai háromszög) > ontoterminológia
 - Fogalom: tudásegység, ismeretegység
 - Tudományfilozófiai alapok: ismeretelmélet, filozófia (ontológia), tudásmenedzsment, szemiotika, szemantika
-

I. Terminológiai vizsgálatok

- Szakszókincs és fogalmak; speciális szókincs és speciális tudás (knowledge)
- Terminusok, terminológiai rendszerek. // Fogalmak, fogalmi rendszerek.
- A nyelv kommunikációs rendszer, amelynek feladata a fogalmakban absztrahált és a fogalmi rendszerekben összefoglalt ismeretek közvetítése.
- Kérdés: Hogyan, milyen módon lehetséges a 'speciális tudás' közvetítése egy vagy több nyelven? (Természetes nyelveken? Formális nyelveken?)
- > (nyelvi) jel, denotátum, vonatkozás vizsgálata
- > nyelvészet, ismeretelmélet, logika és informatika

I. A 'speciális tudás' közvetítése

- Természetes nyelveken
 - anyanyelven (egy nyelven)
 - több nyelven (fordítás, többnyelvűség)
- Formális nyelveken
 - logika, informatika, információtechnológia
- Természetes nyelvek és formális nyelvek között (számítógépes nyelvészet, formális nyelvészet)
 - alkalmazás: pl. soknyelvű tartalomelemző rendszerek és szemantikai keresőmotorok

I. Az emberi világ ábrázolása

- Kategorizáció, sémák
 - Különböző nyelveken és rendszerekben
 - Hierarchikus ábrázolás (tezauruszokban, fogalomköri szótárakban természetes emberi nyelven)
 - Soknyelvű elektronikus katalógusokban (számítógépes ontológia, formalizálva)
 - A 'valóság' megértése és szerveződése > konceptualizáció, kategóriák és halmazok kialakítása
-

I. Nyelvek a világ leírásához

- Természetes nyelvek
- Logikai alapú nyelvek
- Keretalapú nyelvek
- Lexikai hálózatok vs. fogalmi hálózatok
 - különböző szemiotikai rendszerek, amelyek különböző szabályok alapján működnek
 - A lexikai rendszer nem (feltétlenül) azonos a fogalmi rendszerrel

I. Nyelv és nyelven kívüli világ

- A fogalom nyelvfüggetlen (> definíció)
- A terminusok – (természetes vagy formális) nyelvi jelek – fogalmat jelölnek
- A fogalmi rendszer nyelven kívüli rendszer
 - ebben a rendszerben kilépünk a nyelvészet keretei közül
- De: természetes emberi nyelven (nyelveken) írjuk le a fogalmi rendszert

I. Különböző megközelítések

- Fogalomalapú megközelítés – a nyelven kívüli világhoz kapcsoljuk a nyelvi jeleket
- Jelalapú megközelítés – a nyelvi jelekhez kapcsoljuk a fogalmakat és/vagy tárgyakat
 - > A szaknyelvekben is van (lehet) szinonímia, poliszémia, a terminusok nem biztos, hogy függetlenek a kontextustól, nem feltétlenül rövidek stb. > a fordítás nem automatizálható a jelek rendszerének leírása nélkül

I. Feladatok

- A fogalmi szint, a nyelvi szint, a pragmatikai-kommunikációs szint szétválasztása, az adatok összegyűjtése, leírása és közzététele
 - Egy-egy nyelven, összekapcsolásuk több nyelven (fogalmi szinten!)
 - Terminológiai szótárak, adatbázisok elkészítése: többszintű hálózati kapcsolatok bemutatásának lehetősége (definíciók, kapcsolatok, hierarchikus információk)
- > alkalmazott nyelvészet fontossága

II. A terminológia-stratégia (*terminológia-politika*) meghatározása és összetevői

- A terminológia-politika olyan, formálisan rögzített stratégiák együttese, amelyek segítségével koordinálják a határozatokat és célokat, és/vagy egy meghatározott társadalmi csoport terminológiáját (pl. egy adott nyelvközösségét), vagy egy államét (UNESCO irányelv 2005).
- Általános nyelvpolitika része, irányelv: szaknyelv
- A terminológia-politika (ill. terminológia-stratégia) összetevői egy államon belül a siker érdekében:
 - demográfiai faktorok
 - kulturális, etnolingvisztikai, geolingvisztikai faktorok
 - társadalmi-pszichológiai faktorok

II. Terminológia-stratégia: Az anyanyelv-használathoz való jog és a terminológia

- Az anyanyelv-használathoz való jog egyik háttérfeltétele, hogy létezzen pontos, szabatos, ellenőrzött terminológia az adott nyelven.
- Az ellenőrzött terminológiai adatokat nyilvános adatbázisokban és ingyenes online szótárakban és terminológiai adatbázisokban kell közzétenni.
- A nemzeti nyelvet fejlesztő programok általában a köznyelvre fókuszálnak; de tekintettel kell lenniük a szisztematikus szaknyelvi fejlesztésekre is.

II. A magyar terminológia-stratégiáról

- A sok kezdeményezés ellenére hiányzik az érdekelt területekre kiterjedő, tudományos igényű szervezett és összehangolt magyar terminológia-politika (Fóris 2011, Fóris 2016).
- A terminológia-politika létrehozásához először négy fontos dolgot kell feltérképezni:
 - 1) a köznyelv és szaknyelvek viszonyát, a legfontosabb fejlesztendő doméneket;
 - 2) mely szaknyelvek, illetve domének milyen állapotban vannak, és melyek fejlesztésére van szükség a jövőben;
 - 3) milyen intézményrendszer képes a munkálatok koordinálására és az eredmények közzétételére;
 - 4) milyen formában szükséges a terminológia-fejlesztés adatainak közzététele (nyomtatott, elektronikus és online).

II. Terminológia-stratégia: Szaknyelvek és domének, a terminológia közzététele

- 1) A magyar szakirodalomban nagyszámú közlemény, kézikönyv foglalkozik a köznyelv és a szaknyelvek viszonyával (pl. Hajdú 1980, Kiss–Szűts 1988, Kiss 1995).
- 2) Arról, hogy mely szaknyelvek, illetve domének milyen állapotban vannak, milyen szógyűjteményeik, szótáraik, terminológiai adatbázisaik léteznek, szintén jelentek meg publikációk. Pl. gazdasági szaknyelv vizsgálata (Ablonczyné 2006, Tamás 2014), uniós szaknyelv vizsgálata (Fischer 2009, 2010)
- 4) A terminológia közzététele: online, nyilvánosan hozzáférhető rendszerekben (Tamás 2012).

III. Intézményrendszer: A terminológia nemzetközi intézményrendszere

■ Terminológiai egyesületek, szervezetek

- nemzetközi, európai, nemzeti, szakmai szinteken, pl. Infoterm, **EAFT** (2002. **Brüsszeli nyilatkozat a nemzetközi terminológiai együttműködésről** – elvek, tevékenységek – felhívás kormányok, testületek és nemzetközi szervezetek felé; aláírók: nemzeti és nemzetközi terminológiai szervezetek)

- pl. DTT, Infoterm, Termcat, Jiamcatt, Nordterm, TERMIK;

■ Szabványosítási és szakmai szervezetek, amelyeknek van terminológiai bizottsága, munkacsoportja.

- Pl. ISO szabványügyi szervezet: TC 37-es számú műszaki bizottság (ISO 29383:2010 – term. pol.)

III. Intézményrendszer: A magyar intézményrendszer

- MTA Nyelvtudományi Intézet
- MaTT (Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa)
- KRE TERMIK (Terminológiai Kutatócsoport)
- TERMINI Kutatóhálózat (magyar nyelvészti kutatóállomások hálózata a Kárpát-medencében)
- MANYSI (Magyar Nyelvstratégiai Intézet)

- + egyetemi tanszékek (oktatás, kutatás) -
- KRE, ELTE: terminológusképzés, terminológia oktatása

III. Intézményrendszer: A terminológia oktatása

- KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke: Terminológia mesterszak (2011-2018) – 4 féléves, egyetemi szintű képzés
- ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék: 2 féléves Gazdasági és jogi szakfordító és terminológus szakirányú továbbképzés (2015-től)

IV. Terminológia-menedzsment és terminológiai adatbázisok

- Nyomtatott terminológiai szótár (Katonai értelmező terminológiai szótár) - 2015
- Elektronikus terminológiai szótár (DictionELI lézerszótár) – 2015 – <http://dictioneli.stepp.hu>
- Terminológiai adatbázisok:
 - 1) Magyar nyelven a gazdasági és jogi terminológia területéről (Termin, IATE, SAPTerm, IUSTerm);
 - 2) Terminológia-politika szempontjából releváns külföldi példák (Termdat, bistro, TermiumPlus)

IV. Terminológia-menedzsment és terminológiai adatbázisok

Magyar terminusok:

Termin: Az Igazságügyi Minisztérium terminológiai adatbázisa - egyszerű TB;

- Eredeti célja: Magyarország uniós csatlakozás elősegítése – 2004. után: IATE;
- 4 nyelv (HU, EN, DE, FR), definíció nincs;
- Frissítések: 2011. minisztériumok, tisztségek, intézménynevek
- 2015: új felület, fejlesztés alatt, Alaptörvény terminusai

IUSTerm – OFFI Zrt. (IM tulajdonosi jogok) – 2014 projekt elindítása - Nemzeti jogi és közigazgatási terminológiai adatbázis

IV. Terminológia-menedzsment és terminológiai adatbázisok

2) Terminológia-politika szempontjából releváns külföldi példák

Hivatalosan elismert többnyelvűség:

- Termdat – Svájci Szövetségi Kancellária (1987/2009)
- Termium Plus – Kanada központi fordítóirodája

Nemzetiségek érdekeit szolgálja:

- Bistro – Dél-Tirol (frissítés alatt)
-

IV. Terminológia-menedzsment és terminológiai adatbázisok

Mely szervezetek hoznak létre terminológiai adatbázisokat?

- *Informatikai, műszaki és üzleti cégek:* IBM, SAP;
- *nemzetközi szervezetek:* EU, ENSZ és annak szakosított szervezetei: FAO, WTO, UNESCO, ILO stb.
- *fordítóirodák:* a Kanadai Központi Fordítóiroda;
- *közigazgatási hivatalok:* a Svájci Kancellária;
- *kutatóintézetek, egyetemek:* EURAC, Bolognai Tudományegyetem, Trieszti Tudományegyetem stb.

Nemzetközi fórum:

- adatszerek céljából létrejött az adatbázis-előállítókat tömörítő *JIAMCATT* fórummal (International Annual Meeting on Computer-Assisted Translation and Terminology; <http://jiamcatt.org/>).

V. Megállapítások, javaslatok

- A magyar intézményrendszer eléggé kiépült, de részleges átfedés van feladatkörökben – a kapcsolatok kiépítése, a feladatok összehangolása volna célszerű.
- Fontos lenne a magyar terminológia-politika megalapozása szempontjából releváns publikációk kijelölése és közzététele.
- Fontos volna minél több terminológiai gyűjtemény deskriptív szemléletű közzététele online formában.
- Hasznos volna összegyűjteni a már létező szakszótárak, terminológiai szótárak adatait, és/vagy a rájuk mutató linket.

V. Milyen feladataink vannak?

■ *Kutatási feladatok.*

- Pl. terminológiai rendszerek és fogalmi rendszerek leírása; szakszövegek jellemzőinek vizsgálata (szakírás, műszaki dokumentáció).

■ *Gyakorlati tevékenység.*

- A terminológiai adatbázisok készítésének ösztönzése és támogatása, lehetőség szerint nyilvános közzététele.

■ *Szervezés és tanácsadás.*

- Ösztönözni az egyes szakterületeket, hogy a saját terminológiájukat gyűjtsék össze, dolgozzák fel, tegyék közzé – illetve segítsék a nyelvészeket és a különböző intézményeket ebben a munkában.
- Stratégiai tervezés. Ajánlások közzététele, együttműködés más szervezetekkel.
- Információk gyűjtése, terjesztése.

Néhány saját publikáció a témában

- Fóris Á. 2010. A szaknyelv kutatás modelljei és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés. *Magyar Nyelv* 106 (4), 424–438. http://www.c3.hu/~magyarnyelv/10-4/foris_104.pdf
- Fóris Á. 2011. A magyar terminológia-politika elvei, a gyakorlat és az elmélet viszonya. In: Hires-László K., Karmacsi Z., Márku A. (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai.* Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 421–428.
- Fóris Á. 2012. Terminológusok képzése – A terminológia mesterképzés elindulása. *Magyar Tudomány* 173 (8) 969–976. <http://www.matud.iif.hu/2012/08/11.htm>
- Fóris Á. 2013. A terminológia-oktatás mint a magyar nyelv, kultúra és identitás támogatása. *Magyar Terminológia* 6. évf. 2. szám. 185–195.
- Fóris Á. 2016. A magyar terminológia-politikáról és -stratégiáról. Elhangzott: Kultúra- és tudományköziség – Magyarságtudomány a 21. században. VIII. Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) // 35. Nyelvi sokszínűség: a Kárpát-medencei magyarság jelene és jövője (Péntek János, Szoták Szilvia) 2016. aug. 23. (kedd). Megjelenés alatt a TERMINI Egyesületnél.

Források

- Berkáné Danesch M. (szerk.), M. Szabó M., Mező A. (katonai szakmai szerk.); Fóris Á. (terminológiai szakértő) 2015. *Katonai terminológiai értelmező szótár*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- EAFT honlapja: <http://www.eaft-aet.net/>
- Fóris Á., B. Papp E., Sermann E. (szerk.) 2015. *DictionELI. Lézerterminológiai szótár*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <http://dictioneli.stepp.hu>
- *JIAMCATT fórum* (International Annual Meeting on Computer-Assisted Translation and Terminology); <http://jiamcatt.org/>
- UNESCO irányelv 2005. *Guidelines for Terminology Policies. Formulating and implementing terminology policy in language communities*, Paris: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001407/140765e.pdf> [hozzáférés: 2015.01.18.]

Köszönöm a figyelmet!

Fóris Ágota
KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék TERMIK
foris.agota@kre.hu